

**ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.**

Геополітичне розташування Закарпаття споконвіку привертало увагу правлячих кіл багатьох держав, які, використовуючи офіційну історіографію, всіляко намагалися обґрунтувати свої “історичні” права на цей край. Найактивнішими були історики Угорщини, яка разом із Закарпаттям входила до складу Габсбурзької монархії. Один із фундаторів угорської історіографії – професор Пештського університету С. Катона протягом 1779 – 1817 рр. видав 42-томну працю латинською мовою “Критична історія королівства Угорщини змішаного походження, створена на основі вітчизняних та зарубіжних істориків”¹. Будучи прихильником політики династії Габсбургів С. Катона висвітлював історію згідно з вимогами офіційної австрійської історіографії і закарпатських русинів представляв як якусь регіональну різновидність серед інших народів Австрії, а не як органічну частку східних слов’ян. Подібну позицію поділяв й інший угорський дослідник А. Дечій і трансільванський єпископ І. Батяні у праці “Канонічні закони Угорського королівства”².

Не стояв осторонь і російський уряд, який зацікавився цим краєм вже з другої половини XVIII ст. Так, секретар Катерини II В. Попов у доповідній записці уряду переконував, що Росія споконвіків володіла Карпатами і потрібно встановити своє панування над цим регіоном. Він стверджував, що русини Закарпаття – “отпадшие чада свои” і про них треба думати як про “давно уже стремящихся в объятия чадолюбивой матери своей – в объятия Руси”³. І вже в 1804 р. в журналі “Северный вестник” була опублікована велика стаття І. Орлая з історії Закарпаття⁴, яку потім широко використав М. Карамзін у відомій “Истории государства Российского”⁵. Правда, були й такі дослідники, які справедливо вказували на генетичну спорідненість закарпатських ру-

синів із русинами за Карпатами. Це, зокрема, словак Матей Бел. Свою тезу він підтверджував фактом поширення на Закарпатті ще у XVII ст. етнонімів "Україна", "українці"⁶.

Природньо, що на історичне минуле закарпатських русинів мали висловити свої погляди і українські дослідники. Найновіші перевидання їх наукових студій дають підставу стверджувати, що першим це зробив Д. Бантиш-Каменський у відомій праці "Історія Малої Росії" (М. 1822). Він підкреслював: "Сведующие люди находят нынешнее малороссийское наречие сходным с тем, коим говорят венгерские россияне, известные под именем карпатороссов"⁷.

Проте, ґрунтовне вивчення історії Закарпаття започаткував Я. Ф. Головацький. Щоб мати достовірні матеріали для її написання, він у 1839 р. здійснив подорож по Закарпаттю, під час якої вивчає мову, звичаї, обряди, вірування закарпатських русинів. Багато цікавих відомостей вчений почерпнув у бесідах з відомим істориком Михайлом Лучкаєм, який тоді активно працював над "Історією карпатських русинів"⁸. На основі зібраного матеріалу Я. Головацький у 1841 р. у журналі "Москвитянин" опублікував статтю "Велика Хорватія або Галицько-Карпатська Русь". Вона із значними доповненнями була передрукована у збірнику "Вінок Русинам на обжинки", який видав брат Якова Головацького Іван у Відні в 1847 р. Уже із заголовка видно, що дослідник розглядає Галичину і Закарпаття як суцільний етнічний регіон східнослов'янських земель. Саме цим він показав свій підхід щодо визначення територіальної належності краю. Цей регіон дослідник називав "дуже замечательним в історії", бо в давнину він був тим шляхом, через який пройшло багато народів зі сходу в західну Європу.

У першій половині XIX ст. у розпорядженні вчених ще не було достатньої кількості матеріалів, які б достеменно засвідчували, ким і коли було заселено територію історичного Закарпаття. Я. Головацький, як сумлінний вчений, визнає, що йому це також не відомо, хіба що за винятком письмових відомостей із творів візантійських авторів. Але він безперечно мав рацію, коли писав: "Народ, про прихід і поселення котрого в теперішній його вітчизні немає відомостей, повинен бути древнім, первісним". Важливою тут є

вказівка Я. Головацького про зростання впливу на ці землі Київської Русі, що виявилось у спільному військовому поході на Царгород (Константинополь) київських русинів і білих хорватів з Карпат у 907 р. Він зауважує: "Олег Віщий був першим із князів руських, котрих в поході своїм проти Візантії вів між дружиною своєю і хорватів, підданих або добровільних товаришів"⁹.

Я. Головацький розповідає про наявність на дотичних із Закарпаття територіях і інших слов'янських державних об'єднань. Одним із них була Велико-Моравська держава, князі якої, на думку вченого, "без сумніву поширювали свої володіння до Карпат, заселених тоді якимись слов'янськими племенами, предками нинішніх угорських Русинів"¹⁰. На початку X ст. Велико-Моравська держава розпалася, а її населення асимілювалося з місцевим слов'янським етносом, підвладним Київській Русі. Народ прийняв від своїх володарів ім'я русинів і "ім'я Русь закріпилося назавжди". Цікаво, що, розповідаючи про наш край, Я. Головацький вперше називає його "закарпатським"¹¹.

Спільність походження русинів по обидва боки Карпат Я. Головацький науково обґрунтував у статтях "Росправа о язъци южноруском и его наречиях" (1850 р.) і "Карпатская Русь" (1878 р.). За джерело доказу він узяв спільність мови. На основі власних спостережень і досліджень відомих славістів, зокрема П. Шафарика, він робить висновок, що "руська" мова поширюється "по обох убогах Карпат" і "охоплює Мукачево, Хуст, по р. Тисі аж над Сигот і Ясиня і далі в Галичину, Дністр, Кубань і до Курської і Орловської губернії"¹². Дослідник стверджує: "всі заселені місця, ріки і гори, струмки і пагорби, джерела і природні урочища, поля і луга, словом, все дихає і звучить чистим слов'янським"¹³. Треба підкреслити, що до подібного висновку, незалежно один від одного, дійшов і закарпатський учений-історик і мовознавець М. Лучкай (1789-1843 рр.). Співзвучним з висновком Я. Головацького є його твердження про те, що мова закарпатських русинів та ж сама, "яка вживається, крім Малоросії, Польщі, ще в Галичині, Волині та на Буковині"¹⁴.

На основі даних про межі поширення "руської" мови Я. Головацький зробив висновок про те, що кордони Польщі,

Угорщини і Русі після падіння Велико-Моравської держави (початок X ст.) “не були на самому хребті Карпат, а на південних схилах Карпатського нагір'я”¹⁵. Другий висновок вченого полягає в тому, що “нинішня Угорська Русь може вважатися надбанням Володимира Святого”¹⁶. Цю думку обстоювали і такі російські вчені, як І.Срезневський, М.Надеждін, і всі закарпатські вчені XIX ст. Стаття Я.Головацького “Карпатська Русь” була опублікована в багатьох виданнях, але щось нового автор не додав.

Я.Головацький порушив і питання культурно-освітнього життя Закарпаття, відмітивши значний його рівень на початку XIX ст. Чимало закарпатців навчалися у Львівському університеті і разом з іншими його випускниками досягли висот у галузі освіти й науки. Високу оцінку їх діяльності Я.Головацький дав у статті “О первом литературно-умственном движении русинов в Галиции со времен Австрийского владения в той земле”. Про них автор писав так: “Мужи те работали с неусыпным трудом прежде для собственного стяжания основной науки, знаний и видений, а потом действовали яко народные атлеты... Они выбороли нам почетное место меж народами, поддержали народность, подготовили новые силы к большиим еще борбам и усилиям — они воспитали отцев наших, новое поколение поборников и защитников нашего имени, нашей чести и славы, нашей веры, народности и нашего языка. Слава и честь им!”¹⁷.

Таким чином, Я.Головацький першим в українській історіографії порушив важливі проблеми давньої історії Закарпаття і зробив важливий поштовх для їх подальшого наукового дослідження. Однак сам Я.Головацький згодом перейшов на позиції москвофільства¹⁸.

У середині XIX ст. окремі питання з історії Закарпаття стають предметом дослідження у працях професійних істориків. Першим це зробив Д.Зубрицький у монографії “История древнего Галичско-Русского княжества” (1852 р.). Про нього писали, що він був “перший історик нашої Русі, муж великої науки і широкої слави у слов'янському світі”¹⁹.

Д.Зубрицький зробив спробу висвітлити давню історію Закарпаття на фоні первісного розселення слов'ян і під-

тримав давньоруського літописця Нестора в тому, що їх прабатьківщиною є басейн р.Дунай. Вчені довго дискутували стосовно часу розселення слов'ян. На думку Д.Зубрицького, це питання вирішив закарпатський вчений-славіст “остроумний критик, пронизательный дослідник, собрат наш закарпатський русин Юрій Венелін, передбачаючи, що ця подія повинна була початися за 32 роки до народження Христа”²⁰.

Д.Зубрицький, як і Я.Головацький доводить помилковість поглядів деяких вчених, буцімто слов'яни поселилися на території історичного Закарпаття разом з угорцями наприкінці IX ст. Він стверджував: “південно-карпатські русини, рівномірно як і їх північно-карпатські сусіди є ісконні, корінні жителі земель, які вони займають”, і називає їх “собратьями нашими”. Їх нараховується більше 350 тис. і вони “не подчинились соблазну по примеру значительной части Галичских и соблюли в довольной чистоте малорусское наречие — за что да будет им честь и слава”²¹. Правда, його позицію у мовному питанні гостро критикував І.Франко, бо “на галицьке руське наріччя дивиться з погордою”.

Звичайно, сьогодні не з усіма висновками Я.Головацького і Д.Зубрицького можна погодитися, але незаперечним є те, що вони були першими українськими вченими, які у своїх дослідженнях не обминули Закарпаття, вважали його органічною часткою української землі, а закарпатських русинів — кровно спорідненими з русинами на сході від Карпат.

Із другої половини XIX ст. з-під пера українських дослідників виходять спеціальні праці з історії Закарпаття. Автором одної з них був Ю.А.Целевич. У 1868 р. він написав серію статей “Дещо за поселення угорської України Русинами і за унію церкви православної угорських Русинів з Римом”, які були опубліковані на сторінках львівської газети “Правда”²².

Ю.Целевича як історика Закарпаття вперше охарактеризував Б.Барвінський у 1927 р.,²³ а в наш час М.Кравець²⁴. На Закарпатті увагу громадськості до вченого привернула обласна преса,²⁵ а згодом словацький дослідник М.Муцинка передрукував статтю Ю.Целевича в повному обсязі²⁶.

При написанні статті Ю.Целевич використав праці всіх

відомих вчених, які тою чи іншою мірою досліджували історію Закарпаття (А.Сірмаї, П.Шафарика, Г.Бідермана, Й.Фідлера, К.Черніга). Джерела почерпнув із праці засновника закарпатської історіографії І.Базилевича “Короткий нарис фундації Ф.Корятовича”. Йому були відомі угорська хроніка Аноніма “Геста Гунгарорум” і твори візантійських авторів. Однак, справедливо зауважує, що “нині не много більше чуємо за Угорську Русь, як за небесне царство хинське”.

Ю.Целевич, насамперед, доводить автохтонність закарпатських русинів. З приводу цього він критикує Г.Бідермана за те, що “допускається на стороні блуду, виявляючи, що перші русини на Угорщині осіли аж сучасно з заняттям Паннонії через Угрів при кінці IX віку”²⁷. Дослідник називає закарпатських русинів “братами”, які “відлучені мало приступним ділом гір угорсько-семигородських і галицько-угорських від своїх братів наддніпрянських і наддністрянських”²⁸.

Не всі, звичайно, події та явища Ю.Целевич у статті оцінив правильно, зокрема помиляється у датуванні унії, прийнятті християнства, прибуття Ф.Корятовича на Закарпаття та ін. Але Б.Барвінський правильно визначив її цінність, яку вбачав у тому, що це перша історична праця про Закарпатську Україну в живій українській мові. Він вважав, що саме цим вона ще більше привернула увагу вчених України до історії Закарпаття.

У 1874 р. в Києві була видана брошура В.Терлецького “Угорская Русь и возрождение сознания народности”. Сам автор деякий час проживав на Закарпатті і на власні очі бачив ті зміни, що сталися у краї, після утворення дуалістичної Австро-Угорської імперії в 1867 р. Насамперед він відмітив погіршення економічного становища краю, який “давно уже впряжений в иго крепостного права”. Нелегким було і культурно-освітнє життя народу, бо “не имел даже доступа в храм образования”. Усі державні посади займали тільки представники панівної угорської нації, а русинам “даже самое низкое чиновничество было недоступно”. Однак щодо питання національної приналежності закарпатських русинів учений помилково стверджував, що вони

“ветвь русского народа”, хоч і визнавав, що їхня мова все-таки ближча до малоросійської (української)²⁹.

Заслуга В.Терлецького – у змалюванні широкої панорами суспільно-політичного руху на Закарпатті. Найвизначнішим його представником він справедливо вважав А.І.Добрянського, але оцінював тільки з позитивного боку, називаючи його “первым народным русским деятелем этого времени”, який “храбро отстаивал интересы славян”.

Так само високо оцінено і діяльність О.В.Духновича, якого названо “усердным поборником русской народности”. Щоб підтвердити “русский” родовід будителя, автор розповідає про те, як пращур О.Духновича, князь Черкаський, причетний до стрілецького бунту проти Петра I, рятуючись від розправи, втік в Угорщину. Там він був висвячений у священники і назавжди поселився там. Ця розповідь здавалася для дослідників достовірною ще й тому, що і сам О.Духнович про це пише. Тільки у 1935 р. І.Панькевич документально довів, що прабатьківщина О.Духновича – Волинь³⁰. Охарактеризовано В.Терлецьким представників і протилежного напрямку, зокрема мукачівського єпископа С.Панковича, в особі якого угорські власті знайшли “орудие к осуществлению мадьяризации славян” і “обращения в латинство весь народ”. С.Панковичу вдалося дезорганізувати роботу “Общества св.Василия Великого” і воно “заснуло летаргическим сном”.

Якщо брошура В.Терлецького написана в дусі москвофільства, то наступні дослідження з історії Закарпаття пронизані українською національною ідеєю. Такою є книжка В.Лукича “Угорська Русь, еи розвой і теперішній стан” (1887 р.). Дослідник з жалем відзначав, що українська наукова громадськість ще мало знає про Закарпаття, і справедливо зауважував: “скоріше найдете в нашій літературі описи Сибіру, Китаю, Сіяму, Туркестану, ніж хоч дрібну розправу про Русь Угорську”³¹. Причину цього він вбачав у тому, що “страшний упадок сеї частини Малоруси многих відстрашував дотикатись власних ран”. Становище закарпатців охарактеризував коротко, але сповна: “Русинові навіть низький уряд був неприступний, а сільський народ, запряжений в ярмо поміщиками, не мав зовсім доступу до освіти”³².

Дослідник гостро викриває денационалізаторську політику

австрійського дому, кредом якого було “*devide et impera*” (“поділяй і владаруй”), тобто нацькування одних народів на інших, а в підсумку онімечення всіх разом. Однак окремі аспекти реформ Марії Терезії в галузі освіти в другій половині XVIII ст. він справедливо оцінює позитивно. Адже реорганізація роботи навчальних закладів відповідно до зростаючих вимог економічного розвитку об'єктивно сприяла підвищенню якості всієї системи освіти і науки.

Взагалі, В.Лукич більш об'єктивно підійшов й до оцінки праці громадсько-політичних діячів. Відзначивши, наприклад, позитивні риси у діяльності А.Добрянського, зокрема те, що його “чародійні руки зелектризували завмерлу Русь угорську і підвели її до життя”, він гостро критикує його позицію щодо мови закарпатських русинів. Він справедливо назвав “вифантазованою теорією” таке твердження А.Добрянського: “Русь Угорська а Московська, то один народ, а тим самим мають і один язык”. Відзначаючи безперечні заслуги А.Добрянського у змаганнях за національні права слов'янських народів Австро-Угорської монархії, В.Лукич справедливо критикував його за плутанину у мові. Близькою до істини є така узагальнююча оцінка його діяльності: “енергійний і бистроумний чоловік, котрий однако ж занাপастив Угорську Русь, пропагуючи між нею зраду власної народності. Угроруська інтелігенція послухала його голосу, пішла за його радами, одцуралась рідної мови, а хопилась смішної “тарабанщини”, повірила його нібито “єдино спасительной панрусской” ідеї – і що ж? Доборолась до самого краю”³³. Нагадаємо, що ще гострішу оцінку позиції А.Добрянського у мовному питанні дав І.Франко. У 1906 р. він писав, що А.Добрянський “для угорської Русі гірший від Батия, бо здужав надовго вбити народну душу, відвернути загал інтелігенції від народної мови та народних інтересів і сим спричинитися до страшного опізнення всякої цивілізації в тій нещасній країні”³⁴.

Безперечно, що поява в таких умовах тритомної праці закарпатського історика І.Дулішковица “Исторические черты Угро-Русских” у 1874-1875, 1877рр. привернула увагу В.Лукича. Він дав їй таку оцінку: “...се діло серйозне і оперте на жерелах історичних має добру ціль, а іменно оповіданням

повної історії угорсько-руського народу, розбудити у земляков почуття народності”³⁵.

Українська наукова громадськість біла тривогу про долю своїх братів-закарпатців, шукала шляхів надання їм допомоги. В.Лукич нагадував: “Галицьким русинам належало б подумати о своїх братах, погибаючих з тамтого боку Карпат. Був час, коли Угорська Русь служила захистом для українців, що втікали від польських панів за Карпатські гори; нині та країна нашого народу загибає, інтелігенція малярщиться, а люд шукає нового пристанища в Америці”. Український вчений вірив у щасливу долю закарпатців, бо цей народ “так добрий, так гарний, так здоровий і сильний, що на нім найкращі надії можна би будувати”³⁶.

Із 70-х років XIX ст. мрії В.Лукича починають здійснюватися – вчені і громадсько-політичні діячі України відвідують Закарпаття, щоб безпосередньо ознайомитися з політичним становищем народу, з умовами його життя і праці. Двічі (1875 і 1876 рр.) відвідав Закарпаття М.Драгоманов і досить реалістично описав побачене. Цей край він назвав “пораним братом”, який відірваний духовно від Галичини навіть більше, ніж Австралія від Європи. Зустрівшись із А.Крालицьким у Мукачеві, він передав йому низку творів українських поетів, зокрема “Кобзар” Т.Шевченка. Невеселі роздуми охопили цього “першого українця на Закарпатті”, як він сам себе називав, за обіднім столом у Чопі: “...пригадав я малярську і жидівську зневагу народу, темноту народну, тупість, егоїзм і слабодушність інтелігенції руської, - і мені стало гірко, як ніколи не було... Я не бачив, як перед мною поставили вино й страву, і коли отямивсь, то побачив, що в мене з очей капують сльози прямо в тарілку... Я дав собі Ганнібалову присягу: що-небудь зробити для Угорської Русі...”³⁷.

Після М.Драгоманова Закарпаття відвідав І.Петрушевич. У своїх спогадах “Вражіння з Угорської Русі” він назвав цей край “забутою і занедбаною частиною нашої вітчизни”, а русинів “нещасними братами”. Закарпатську інтелігенцію називає “листя і цвітом”, які не можуть зацвісти в умовах національного гноблення, а вся Угорська Русь “нидіє в духовній нікчемності і порожнечі”. Однак, зустрічі І.Петрушевича з простим людом переконали його в тому, що “він

може ще більше підупасти матеріально, знидіти морально, але не змідяризуватися і за сто літ”³⁸.

Наприкінці XIX ст. українські вчені приступили до надання практичної допомоги у розвитку наукових досліджень безпосередньо на Закарпатті. Загальновідомою є плодотворна діяльність В.Гнатюка по вивченню народної культури українців Закарпаття. Здійснивши упродовж 1895-1903 рр. шість подорожей по краю, він залишив нам багату історичну та етнографічну спадщину – неоцінену частку духовної скарбниці закарпатців³⁹. Своїми рецензіями на закарпатські календарі, праці в історії краю В.Гнатюк накреслював шляхи поліпшення наукових досліджень, висловлював слушні пропозиції щодо активізації діяльності культурно-освітніх товариств. Так, він передбачливо наголошував, що коли товариство св. Василя Великого хоче жити і діяти, виконати свою місію по підвищенню культурно-освітнього рівня народу, то воно “мусить виречитися жаргону..., а взятися за народну мову”⁴⁰. На жаль, цього не сталося і товариство за справді змовкло.

На початку XX ст. з’явилися цінні етнодемографічні дослідження С.Томашівського⁴¹. Він скрупульозно проаналізував статистичні дані всіх переписів населення в Угорщині, а також спеціальні дослідження австрійських, російських демографів. На основі цього окреслив територію Угорщини, заселену русинами, станом на 1910 р. Статистичні дані засвідчили, що вони компактно проживали на території семи комітатів. Кількість русинів визначена на кожному населеному пункту окремо, і по комітату в цілому. Дослідник склав і подав етнографічну карту. Подібні дослідження провів і О.Назарів⁴².

Та найвагоміше місце у вивченні історії Закарпаття посідають І.Франко і М.Грушевський. Великий Каменяр провів значну пошукову роботу по виявленню пам’яток закарпатського письменства, опублікував і прокоментував їх, дав об’єктивну оцінку ряду культурно-освітніх діячів і вчених⁴³. А М.Грушевський на значній джерельній базі охарактеризував основні етапи історичного розвитку Закарпаття. Роль І.Франка і М.Грушевського у вивченні історії краю настільки велика, що вона давно вже стала предметом спе-

ціального дослідження. На початку XX ст. історія Закарпаття починає займати чільне місце в науковій спадщині членів Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка⁴⁴.

Отже, найкращі представники української історіографії XIX - початку XXст. постійно приділяли увагу найрізноманітнішим проблемам історії Закарпаття, відносячи його до східнослов’янського ареалу, а закарпатських русинів розглядали як етнічну частину українського народу.

Новий етап у дослідженні історії Закарпаття вченими України настав після 1919 р., коли воно потрапило в якісно нові суспільно-політичні умови розвитку⁴⁵.

¹ Historia critica Regum Hungariae stirpis mixtae ex fide domestico- rum et exteriorum scriptorum concinnata A Stephano Katona. Budae, 1779-1817. T.1-42.

² Див.: Перфецкий Е. Обзор Угросурской историографии // Известия отделения русского языка и словесности Академии наук. СПб., 1914. Т.19. Кн.1. С.297.

³ Из бумаг В.С.Попова. Две политические записки // Русский Архив. М., 1865. С.239.

⁴ Орлай И.С. История о Карпато-Россах // Северный вестник. СПб., 1804. Ч.1. С.158-172; 261-276; Ч.3. С.287-293.

⁵ Карамзин Н.М. История Государства Российского. М., 1988. Кн.1. Т. I/4. С.81-85.

⁶ Див.: Попович М. Матей Бел і закарпатські українці // Дукля, 1989. №6. С.61.

⁷ Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства /Репринтне видання 1903 р. К., 1993. С.480.

⁸ Про це див.: Данилюк Д. Михайло Лучкай – патріарх закарпатської історіографії. Ужгород, 1995. 62 с.

⁹ Головацкий Я. Великая Хорватия або Галицко-Карпатская Русь // Вінок Русинам на обжинки, упів Иван Б. Головацкий. Відень, 1846. Часть первая. С.142.

¹⁰ Там же. С.143.

¹¹ Там же. С.145.

¹² Головацкий Я. Росправа о язици южнорусском и его наречиях // Исторический очерк основания Галицко-Руской Матицы. Львов. 1850. С.32.

¹³ Карпатская Русь // Народные песни Галицкой и Угорской

Руси, собранные Я. Головацким. М., 1878. Ч.1. С.617.

¹⁴ Лучкай М. Граматика слов'яно-руська / Переклад з латинської П.М.Лизанця та Ю.М.Сака. К., 1989. С.48.

¹⁵ Головацкий Я. Карпатская Русь. С.618.

¹⁶ Там же. С.619.

¹⁷ Головацкий Я. О первом литературно-умственном движении Русинов в Галиции со времен Австрийского владения в той земле // Научный сборник Галицко-Русской Матицы. Львов, 1856. С.89.

¹⁸ Див.: Матысякевич З.М. Исторические взгляды Я.Ф.Головацкого: Автореф.дис....канд. ист. наук. Львов, 1974. 25 с.

¹⁹ Слово. 1862. Ч.2.

²⁰ Зубрицкий Д. История древнего Галицко-Русского княжества. Львов, 1852. Часть первая. С.114.

²¹ Там же. С.123.

²² Улян Ц. Дещо за поселення угорської України Русинами і за унію церкви православної угорських Русинів з Римом // Правда. Львів, 1868. № 35-42.

²³ Барвінський Б. Юліан Целевич (23.III.1843-24.XII.1892). Його наукова діяльність на полі української історіографії і етнографії в світлі давніших та новіших дослідів. Львів, 1927. 334 с.

²⁴ Кравець М.М. Ю.А.Целевич // УІЖ. 1968. №3. С.136-137.

²⁵ Данилюк Д. Живий інтерес // Закарпатська правда. 1992, 10 вересня.

²⁶ Карпатський край. 1992, грудень; 1993. № 4-6.

²⁷ Улян Ц. Вказ праця. Ч.35. С.413.

²⁸ Там само. С.417.

²⁹ Терлецкий В. Угорская Русь и возрождение сознания народности между русскими в Венгрии. К., 1874. С.6.

³⁰ Панькевич І. Походження роду Александра Духновича // Научный сборник т-ва "Просвіта" в Ужгороді за 1935 р. Ужгород, 1935. С.183-184.

³¹ Лукич В. Угорська Русь, си розвой і теперішній стан. Львів, 1887. С.1.

³² Там само. С.11.

³³ Там само. С.15.

³⁴ Франко І. Стара Русь // Научные записки Товариства ім. Шевченка. Львів, 1906. Т.35. С.43.

³⁵ Лукич В. Вказ. праця. С.22.

³⁶ Там само. С.30.

³⁷ Драгоманов М. (1841-1895): Літературно-публіцистичні праці у двох томах. К., 1970. Т.2. С.279.

³⁸ Петрушевич І. Вражіння з Угорської Русі // Літературно-на-

уковий вісник. Львів, 1899. Т.5. С.55.

³⁹ Мушинка М. Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття // Праці історично-філософської секції. Париж; Мюнхен, 1975. 116 с; Слово коліски нашої: Бібліографічний покажчик / Уклад М.Мушинка // Карпатський край. Ужгород, 1991, 30 червня.

⁴⁰ Гнатюк В. Угроруські календарі // Жите і слово. Львів, 1897. Кн.4. С.330.

⁴¹ Томашівський С. Етнографічна карта Угорської Русі // Отдельный оттиск из "Сборника по славяноведению". СПб., 1910. 93 с; Його ж. Угорські русини в світлі малярської урядової статистики. Б.р. б. м.

⁴² Назарів Ол. Етнографічна територія угорських українців-русинів (Етнографічна карта Угорської Русі С.Томашівського) // Наукові записки товариства Шевченка. Львів, 1911. Т.52. С.165-191.

⁴³ Див.: Іван Франко і Закарпаття: Методичні поради на допомогу лекторам). Ужгород, 1986. 20 с.

⁴⁴ Див.: Мазурок О.С. Роль науково товариства ім. Т.Г. Шевченка у вивченні історії Закарпаття // Карпатика-Карпатика. Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. Ужгород, 1992. Вип.1.

⁴⁵ Данилюк Д. Українська історіографія Закарпаття 1919–1945 рр. // Карпатська Україна і Августин Волошин: Матеріали міжнародної наукової конференції "Карпатська Україна – пролог відродження української держави" (Ужгород, 11–12 березня 1994 р.). Ужгород, 1994. С.97–109.